

ТЕМА ГОЛОДОМОРУ У ДРАМАТУРГІЇ ОЛЕКСІЯ ЧУГУЯ

У статті розглядається п'єса-диалогія Олексія Чугуя «Червоний смерч», присвячена трагічним подіям в Україні під час встановлення радянської влади і колективізації, наголошується на тому, що твір багато в чому є енциклопедією українського життя періоду двох великих голодоморів на початку 20-х і 30-х років минулого століття.

Ключові слова: театр абсурду, більшовицька влада, продовольчий загін, куркуль, голод.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Виповнилося 85 років від початку трагічних подій в Україні, які увійшли в національну історію під назвою Голодомор. В радянську добу будь-які згадки про це були заборонені, а тому кілька наступних поколінь мали вельми смутне уявлення про справжні масштаби трагедії. Перший художній твір на цю тему роман-хроніка «Марія» Уласа Самчука побачив світ ще 1934 року у Львові, тобто на теренах Західної України, яка в ту добу входила до складу Польщі. Відтак ні цей твір, ні п'єса Сергія Кокота-Ледянського «Тисяча дев'яност тридцять третій рік» (надрукована 1943 року українською еміграцією в Берліні), ні повість Василя Барки «Жовтий князь» (опублікована 1963 року в Сполучених Штатах Америки) до проголошення незалежності України надбанням широкого загалу в нашій країні не стали.

За останні десятиліття з'явилося чимало і поетичних, і прозових творів, не говорячи вже про документалістику, в яких талановито і, головне, правдиво висвітлюються ці жахливі сторінки нашого буття, чого, на жаль, не скажеш про драматургію. Одним із небагатьох високохудожніх витворів на ниві цього дещо занедбаного роду вітчизняної літератури є п'єса-диалогія харківського драматурга Олексія Чугуя «Червоний смерч» (2001).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема голодомору в українській літературі в останні роки порушувалася такими дослідниками, як В. Кузьменко («Василь Барка»), О. Фенько («Відгомін архетипу великої матері у творчості Уласа Самчука»), В. Сулима («Євангельські архетипи “Марії” Уласа Самчука»), М. Стасик («Епічна модель світу в романі У. Самчука “Марія”») та ін. Диалогія О. Чугуя «Червоний смерч» стала об'єктом уваги поки що лише автора цієї праці («Театр абсурду Олексія Чугуя») [3].

Мета розвідки – у процесі аналізу головних і дугорядних образів п'єси-диалогії О. Чугуя «Червоний смерч» довести злочинну сутність більшовицької влади в добу двох великих голодоморів в Україні на початку 20-х і 30-х років ХХ ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. У плані жанру автор схарактеризував диалогію «Червоний смерч» як трагікомедію. Адже трагічне тут органічно поєднується з комічним. Водночас з точки зору літературного напрямку це не що інше, як «театр абсурду», оскільки більшість вчинків, здійснених у диалогії представниками більшовицької влади, навряд чи

продиктована здоровим глуздом. Вже сама злочинна ідея Леніна (потім її продовжив утілювати в життя Сталін разом зі своїми підручними) влаштувати на теренах України штучний голод, спрямований на винищення мільйонів селян, жодним чином не корелюється з християнською заповіддю *не вбий*. З точки зору нормальної, психічно-здорової людини це повний абсурд. Те ж саме можна сказати і про дії місцевих більшовицьких князьків на чолі з головою сільради Рябозадовим у селі Великі Сорочинці. Виконуючи злочинне розпорядження кремлівських керманічів, вони відбирають у своїх односельців останнє, у тому числі й те, що не має жодного відношення до так званої продовольчої програми – одяг, коштовні речі та все, що впаде в око. Більше того, вони відбирають життя у тих, кого на свій розсуд призначають ворогом радянської влади. Щоправда, забравши у пересічних людей чи не всю їду, продзагонівці і так обрікають на повільну смерть чи не всіх жителів свого села.

І сама назва діалогії, і назви обох її частин («Бенкет голодних» і «Весілля людоїдів»), і окремі прізвища (Голопупенко, Січовенко, Вовк) – вельми красномовні. Притому дійові особи в обох творах за незначним винятком одні й ті ж. Між діями у першій і другій п'єсах розрив у часі – десять років, тобто рівно стільки, скільки насправді було поміж двома великими лихоліттями 1920-х і 1930-х років.

Перший твір «Бенкет голодних» (1999) віддзеркалює події, що мали місце в Україні у 1921 – 1922-му роках. Дія паралельно відбувається на батьківщині Миколи Гоголя, в селі Великі Сорочинці, і кабінеті керманіча радянської імперії Володимира Леніна. Уже з самого початку п'єси ту велику біду, що прийшла в Україну, символізує сухе дерево, котре стоїть посередині великого подвір'я біля сільради. На дереві – лозунг «*Уперед до комунізму!*». Далі – більше. З'являється продовольчий загін із характерними для тієї епохи закликами на транспарантах: «*Даєш хліб!*», «*Даєш м'ясо!*», «*Даєш масло!*». Однак тільки цим апетити нової більшовицької влади не обмежуються, свідченням чого є частушки, котрі співають активісти:

Куркуляку – на гілляку,
Куркулиху – в річку!
Бери, хапай усе підряд,
Що попаде в ручку!

Бери жито, хапай гречку,
Золоту пшеничку,
Тягни вола, цуп овечку,
Корову й теличку! [4, с. 4 – 5].

Зміст пісні – це, по суті, програма продзагонівців. Саме так діяла влада щодо до українського селянства і на початку 20-х років минулого століття, і десятиліттям пізніше. Подібну сцену, до речі, можна віднайти в повісті Василя Барки «Жовтий князь»: «Ланка піонерів-школярів, як настроєний хор, під орудою партійця затинає:

- Куркуль, віддай хліб!
- Сусід, стоячи на порозі, спокійно відказує:
- Дітки, беріть хліб, як вам треба...
- Віддай хліб, ти – есплутатор!

Вивчені недоладно, скалічили слово; а сусід відповідає в тон:

- Який я есплутатор? То – хтось другий: навча неправди і так робить. А я від землі. Дивіться на мої руки: всі в мозолях, і дивіться на чийсь...

Піонери зирнули на руки диригента-партійця, м'які, як балабушки...» [1, с. 63].

У числі жертв продзагонівців чи не всі односельці, котрих вони безжалісно пограбували, а у декого, як уже йшлося, відібрали й життя. До ворогів представники нової влади зарахували, зокрема, колишнього вояка армії УНР Січовенка, священика й лікарку. Провина Січовенка полягає в тому, що він боронив Україну від проводом Симона Петлюри. Священика розстріляли тому, що він був представником церкви, яку більшовики оголосили поза законом. А лікарку живою скинули в яр до мерців за те, що вона не порушила клятви Гіппократа й надала медичну допомогу тим, хто не сприйняв жовтневого перевороту.

Особлива брутальність нових господарів життя проявляється в тому, що перед тим як стратити своїх опонентів, вони намагаються їх ще раз пограбувати, вимагаючи інформації про нібито приховане збіжжя й коштовності. Головний їх натхненник так званий вождь світового пролетаріату Володимир Ленін наголошує: «Повторюю! Це не грабіж! Не розбій, а продовольча диктатура! Одна з форм вияву пролетарської диктатури на селі! Усіх, хто відмовляється виконувати продовольчий податок, хто не хоче здавати державі хліб і м'ясо, будемо карати нещадно... Не зупиняючись перед розстрілом і повішенням... <...> Суд повинен не усувати, а узаконювати терор...» [4, с. 7].

Чи не найбільш вдалий у діалогі образ Леніна. При його створенні автор активно користується засобами гротеску. З одного боку, він реалістичний, оскільки значною мірою нагадує свій прообраз, а з іншого – карикатурний. Вже сама манера будувати короткі чеканні фрази (наприклад: «повторюю!», «категорично заперечую!», «масовий і нищивний терор»), специфічна лексика («продовольча диктатура», «архінеподобство», «стріляти всіх без розбору й слідства» і т. п.), інші мовні засоби нагадують справжнього Леніна, принаймні того, який постає в радянських кінострічках.

Згаданий персонаж твору, як і його прототип, опікується виконанням продовольчої програми. Задля вирішення цієї задачі він не гербує жодними засобами. Тим більше, що ця його мета співпадає з іншим наміром – через масовий голод приборкати непокірливу Україну. «Адже українці, – впевнений Ленін, – у сто разів небезпечніші, ніж білогвардійці, абсолютно несумісні з радянською владою, а отже, і з комунізмом» [4, с. 11]. Свій брутальний план очільник більшовицької держави обговорює з іншим катом українського народу – Йосипом Сталіним.

С т а л і н. Усе йде за планом. Чекісти і голод зробили бажану для нас справу. Більшість сіл майже зовсім спорожніли. Здійснюється планове переселення добровольців із центральних районів Росії.

Л е н і н. Нічого ви не знаєте, товаришу Сталіне. В Україні зараз повний хаос. Незважаючи на потужний військовий кордон, із України зросли масові втечі селян. А цього не повинно бути. Українці мусять з'їсти один одного, або вмерти на своїй родючій землі від голоду. Ви виявляєте недостатню жорстокість до нації, яка може поховати всі наші плани щодо побудови світового комунізму. Україна повинна зникнути з Європейської карти, а українство з людської пам'яті [4, с. 32 – 33].

Водночас сам правитель червоної імперії жодним чином не обмежує себе в їді. Своє меню він обговорює з дружиною по телефону. Найбільше йому до вподоби українське сало.

Карикатурність Леніна проявляється і в тому, що, вживаючи в їжу м'ясо скажених собак (за допомогою собачого м'яса українські більшовики в п'єсі «Бенкет голодних» намагаються виконати непомірну продовольчу програму), він сам поступово стає собакою (гавкає у вісні). Хоча до собачої подоби вождя всіх пролетарів могла довести, власне, і його людожерська поведінка. Апогеєм цієї неймовірної і водночас комічної історії є епізод, коли лікар-астролог Ветеринаріус (у даному контексті це прізвище багатозначуще) переконує Леніна в тому, що його собаче гавкання є ознакою величчя.

Вельми кумедною є так само сцена, в якій Ленін, закрившись у власному кабінеті, становиться на стілець і імітує різні варіанти свого пам'ятника. При цьому до кожної пози він виголошує більшовицькі лозунги на кшталт: «Хай живе комунізм!», «Смерть капіталізму!», «Хай живе світова революція» і т. д. [4, с. 22].

Гідним продовжувачем справи Леніна є його наступник – Йосип Сталін. Уперше він з'являється в п'єсі «Бенкет голодних» в якості одного з найближчих сподвижників так званого вождя світового пролетаріату і вже тоді не приховує свого бажання стати одноосібним керманічем комуністичної імперії. Саме в такому статусі він постає у трагікомедії «Весілля людоїдів», присвяченій сумнозвісним подіям 1932 – 1933 років. Сталін так само, як і Ленін, своєю аграрною політикою продовжує нищити український народ. Не змінились і засоби, за допомогою яких він намагається це робити. Так, за його переконанням, провести стовідсоткову колективізацію в українському селі можна лише шляхом влаштування масового голодомору. Більше того, у такий спосіб він намагається вирішити ще одну, більш важливу задачу – остаточно закабалити український народ, поставити його на коліна. Саме це є предметом бесіди генсека й комісара таємних служб Менжинського:

М е н ж и н с ь к и й. Хліб, м'ясо, масло та інші продовольчі товари вивозяться з України прискореним темпом. У більшості областей зафіксовано непоодинокі випадки людоїдства. Нарешті основний ворог соціалізму зломлений. Українська проблема раз і назавжди вирішена.

С т а л і н. А дехто говорить, що Україну взагалі знищити неможливо, що вона і далі буде гратися у свою незалежність.

Менжинський. Але ж на коліна вона вже поставлена. До того ж із простягнутою рукою. Ха-ха-ха!

Сталін. Ви хочете сказати, що наступив великий історичний перелом?

Менжинський. Значно більший, ніж зруйнування Запорізької Січі російськими царями. Після вашого голодомору в Україні вже ніхто не посміє навіть заїкатися про незалежність. Те, що було не під силу Леніну, зробили ви [4, с. 43].

Непокоїть Сталіна тільки те, що на шляху до світового панування у нього з'являється справжній суперник – новий правитель Німеччини Адольф Гітлер. Однак через деякий час генсек усвідомлює, що Гітлера варто всіляко підтримувати, оскільки тільки фюреру під силу розв'язати світову війну, котра за марксистсько-ленінським вченням має трансформуватись у бажану для комуністів світову революцію.

Автор знаходить досить ефектний прийом, за допомогою якого йому вдається зобразити обох керманців радянської імперії не просто безжалісними тиранами, а такими, що під вагою своїх злочинів втрачають людське ество. Так, якщо Ленін, котрий прирік на голодну смерть мільйони співвітчизників, поступово перетворюється на собаку, то в подобі його наступника Сталіна відчутно проявляються ознаки справжнього людоджера. А розпочалося все з того, що в постійній боротьбі за першість останній з'їдає цукровий бюст свого попередника. Згодом він сам розповідає астрологу, що йому «хочеться з'їсти шматочок сирого людського м'яса» [4, с. 53]. У фіналі п'єси генсек виконує танець людодів і, перебуваючи у напівбожевільному стані, насправжки хоче з'їсти ватажка повстанців Саву Січовенка. Символічним є й те, що роль лікаря при обох диктаторах виконує астролог на прізвище Ветеринаріус – ще один виразний натяк на тваринну сутність згаданих персонажів.

Свої злочини щодо українського народу і Ленін, і Сталін намагаються приховати від світової громадськості. Задля цього за їхніми вказівками (відповідно на початку 20-х і 30-х років) для італійської делегації організовуються окомандування поїздки в село Великі Сорочинці. Аби імітувати картину благополуччя, за наказом Леніна на батьківщині Миколи Гоголя під час страшного голодомору для іноземних гостей влаштовують розкішний бенкет, який правильніше було б назвати бенкетом посеред чуми. Щось подібне за десять років потому намагається організувати й Сталін, якому спало на думку зіграти у Великих Сорочинцях українське весілля. «Треба створити ілюзію, – наголошує він, – що в Україні не тільки немає голоду, а й бурхливо протікає життя. Народ працює, веселиться, співає пісні, танцює... Закохані одружуються, народжують дітей і тому подібне» [4, с. 44]. Однак весілля, котре тужиться влаштувати більшовицька влада, перетворюється на шабаш людоджерів, які врешті-решт знищують тих, хто своїми антилюдськими вчинками їх, власне, й породив.

Вкрай аморальними потворами змальовує автор діалогію представників місцевої влади. Головним заступником тут є голова сільської ради Рябозадов, діяльність якого спрямована на виконання злочинних наказів кремлівських керманців. Хоча за великим рахунком завдання в нього одне – якомога більше продуктів викачати з односельців, аби задовольнити все більш зростаючий

попит своїх господарів у Москві. Рябозадов відчуває себе у «Великих Сорочинцях» повновладним господарем, а відтак на власний розсуд зараховує односельців до куркулів. Частину вилученого у селян конфіскаату (харчів, одязі інших коштовних речей) він залишає для власних потреб, а потім за допомогою цих важелів намагається маніпулювати голодними й зuboжілими людьми. Цікаво, що у фіналі другої п'єси «Весілля людодів» несподівно виявляється, що він, власне, і не Рябозадов, а Рябозад – «місцевий злодій-кокранд, який утік у місто, а потім пристав до ста тисяч більшовицьких розбійників, що налетіли, як голодні звірі, грабувати Україну» [4, с. 59].

Майже нічого невідомо про вірного помічника голови сільради – компартійного ватажка Голопупенка. Уся діяльність цього твердолобого більшовика зводиться до того, що він безапеляційно виконує злочинні розпорядження Рябозадова. Хоча багато про що говорить уже само його прізвище. Образ Голопупенка – типовий приклад маніпулятивного використання більшовицькою владою представників люмпенізованої частини селянства у власних інтересах. Саме на таких бездумних гвинтиків, вельми вдало вмонтованих у комуністичну систему (серед них, між іншим, чимало було елементарних ледарів), зазвичай і спиралися більшовики. Згодом, зробивши цих своїх вірних помічників стрілочниками, сама ж комуністична влада більшість із них безжалісно знищила як небажаних свідків своїх злочинів.

Подібний образ сільського пролетаря можна віднайти і в творах інших сучасних письменників. Так, у романі М. Матіос «Солодка Даруся» читаємо: «Нова влада забила Капетутерову корчму дошками навхрест... <...> У Гершковім млині тепер порядкував чи не найбільший і найгаласливіший сільський ледар – Лесьо Онофрійчук, у котрого відколи світ та сонце, паркан коло хати був підпертий латками. <...> А Гершко тепер зрідка був на підмозі в нового мельника, який за кожним разом питав, з котрого боку приступити до колеса» [2, с. 127].

Дещо колоритніший образ комсомольського ватажка Кіри – коханки Рябозадова. Кіра бере активну участь у розкуркуленні односельців, окремі речі яких безсоромно привласнює. Для неї, вірної лєнінки, нема нічого святого. Завзята активістка підводить під розкуркулення навіть власних батьків (натяк на сумнозвісного Павліка Морозова). Цілком логічно, що спочатку у переносному значенні, а потім і насправжки Кіра стає людодкою, а відтак опиняється у стані справжніх людоджерів. Остаточно трансформувавшись у таку ж потвору, вона стає нареченою їхнього очільника з промовистим прізвищем Вовк.

Позитивний персонаж у діалогії, за великим рахунком, один – ватажок повстанців Сава Січовенко. Саме він організовує відправку до Москви ешелону зі скелетами, аби Сталін на власні очі пересвідчився, яких масштабів досяг в Україні голодомор.

Висновки. У п'єсі-діалогії Олексія Чугуя «Червоний смерч» на прикладі мешканців окремого українського села змальовується життя українського народу під час двох великих голодоморів у першій половині минулого ХХ століття. Автор діалогії переконливо доводить, що винуватцем цієї трагедії був

злочинний більшовицький режим на чолі з керманичами комуністичної партії, що голод цей був штучним. За масштабністю і всебічністю висвітлення подій «Червоний смерч» є своєрідною енциклопедією.

Резюме

В статье рассматривается пьеса-диалогия Алексея Чугуя «Красный смерч», посвященная трагическим событиям в Украине во время установления советской власти и коллективизации, акцентируется внимание на том, что произведение во многом является энциклопедией украинской жизни периода двух больших голодоморов в начале 20-х и 30-х годов прошлого века.

Ключевые слова: театр абсурда, большевистская власть, продовольственный отряд, кулак, голод.

Summary

The article is examined the play-dilogiya of Oleksij Chuguy “Red tornado”, sacred to the tragic events in Ukraine during establishment of soviet power and collectivization, is marked on that work in a great deal is the encyclopaedia of Ukrainian life of period of two large golodomors at the beginning of 20th and 30th of the last century.

Keywords: theater of absurdity, the power of bolshevists, food detachment, kulak, hunger.

Література

1. Барка В. Поезія. Повість «Жовтий князь» / Василь Барка. – К.: Наук. думка, 2008. – 304 с.
2. Матіос М. Солодка Даруся / Марія Василівна Матіос: Видання сьоме. – Львів: Ла «Піраміда», 2011. – 188 с.
3. Новиков А. Театр абсурду Олексія Чугуя / Анатолій Новиков // Українська література в загальноосвітній школі. – 2013.– № 12. – С. 11 – 13
4. Чугуй О. Червоний смерч: (П'єса-диалогія: I. Бенкет голодних. II. Весілля людоїдів). – Харків: Обласне об'єднання Всеукраїнського Товариства «Просвіта» ім. Т. Шевченка. – 2001. – 68 с.